

Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης
Εαρινό Εξάμηνο 2018-19

Οικονομική Κοινωνιολογία

Διδάσκων: Δημήτρης Λάλλας

**Οι κοινωνικές επιπτώσεις
του Καπιταλισμού:**

Ντυγκέμ και Βέμπλεν

- **Βασικά σημεία σύγκλισης και η συνεισφορά των Ε. Ντυριέμ και Θ. Βέμπλεν**

- Ο Γάλλος κοινωνιολόγος Εμίλ Ντυριέμ και ο Αμερικάνος Οικονομολόγος Θορστάιν Βέμπλεν συνέβαλαν με το έργο τους στην διερεύνηση του γνωστικού αντικειμένου (κοινωνικά προσδιορισμένη οικονομική πράξη) της Οικονομικής Κοινωνιολογίας.
- Αμφότεροι άσκησαν κριτική στην κεντρική παραδοχή του ωφελιμιστικού ατομισμού, την οποία αποδεχόταν η νεοκλασική οικονομική θεωρία.
- Το έργο τους διαπνέεται από θετικισμό, καθώς αφενός το έργο του Ντυριέμ επιχειρεί να αναδείξει και να θέσει τους νόμους που διέπουν την κοινωνία και τις βάσεις της ηθικής συμπεριφοράς των ατόμων, και αφετέρου το έργο του Βέμπλεν υιοθετεί το νόμο της προσαρμογής, τον οποίο δανείζεται από την εξελικτική θεωρία, στην προσπάθειά του να εξηγήσει τη θεσμική αλλαγή.

- Κοινή ερευνητική μέριμνα και των δύο είναι οι κοινωνικές συνέπειες του φιλελεύθερου καπιταλισμού του 19^{ου} αιώνα.
- Η θεωρητική και μεθοδολογική τους σκιοπιά έχει στο επίκεντρο της τον ρόλο των θεσμών, και συγκεκριμένα το ολοένα διευρυνόμενο χάσμα μεταξύ της καπιταλιστικής αγοράς και των θεσμών.
- Η γενική ιδέα που διατρέχει το έργο τους είναι ότι το κοινωνικό κόστος της ανάπτυξης του καπιταλισμού σχετίζεται με την ελλιπή, ανεπαρκή θεσμική ρύθμιση της αγοράς, των οικονομικών σχέσεων και της οικονομικής δραστηριότητας.
- Η συμβολή τους στον κλάδο της Οικονομικής Κοινωνιολογίας συνίσταται ακριβώς στην ανάπτυξη του προβληματισμού γύρω από τις αποσταθεροποιητικές επιπτώσεις και τάσεις της αναδυόμενης και ραγδαία αναπτυσσόμενης καπιταλιστικής αγοράς εργασίας, κεφαλαίου, αγαθών-εμπορευμάτων.

- Σε αρκετά σημεία η κριτική τους ομοιάζε με αυτή του Μαρξ για την αλλοτρίωση, αλλά η συνολική προοπτική τους διαφέρει από τη μαρξική ως προς δύο καίρια σημεία:
- α) η καπιταλιστική οικονομία, παρά τις ποικίλες, επαναλαμβανόμενες κρίσεις και κοινωνικές εντάσεις, φαίνεται να συνεχίζει να λειτουργεί
- β) οι κρίσεις της καπιταλιστικής οικονομίας δεν συνεπάγονταν αναγκαστικά την ανάδυση ενός συλλογικού, χειραφετητικού υποκειμένου (εργατική τάξη), το οποίο θα αναλάμβανε το ιστορικό καθήκον του ριζικού, κοινωνικού μετασχηματισμού.

• Emile Durkheim (1858-1917)

- Κατά τον Ντυριέμ, η κοινωνιολογία θα έπρεπε να ακολουθήσει το πρότυπο των φυσικών επιστημών και να προχωρήσει στην ανάδειξη των γενικών νόμων που διέπουν και ορίζουν τα κοινωνικά φαινόμενα.
- Βασικό ζήτημα της ντυριεμιανής κοινωνιολογίας είναι αυτό της κοινωνικής τάξης και της ηθικής θεμελίωσης της κοινωνίας.
- Αυτή η προοπτική αποκαλύπτει τον ρόλο που αναγνώριζε ο Ντυριέμ στους κοινωνικούς θεσμούς, καθώς αυτοί είναι που καθορίζουν την συμπεριφορά και τη νοοτροπία των ατόμων.
- Πάνω σε αυτή την κεντρική θεωρητική παραδοχή, ασκεί σοβαρή κριτική στον ωφελμιστικό ατομισμό, ο οποίος έθετε στο επίκεντρο το άτομο, τις προτιμήσεις, τους (μεγιστοποιητικούς/ωφελμιστικούς) στόχους του και την ορθολογική του δράση, αποκομμένα από το ιστορικό πλαίσιο και τη διαμορφωτική επίδραση των θεσμών πάνω στο άτομο.

- Η κοινωνική και η οικονομική δράση δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται αφηρημένα, έξω από το εικάστοτε θεσμικό πλαίσιο, καθώς οι θεσμοί, ως αποικρυσταλλωμένοι ηθικοί κανόνες, επιταγές και αξίες, μεσολαβούν και καθορίζουν την συμπεριφορά των ατόμων.
- Ο Ντυριέμ διατηρούσε μια διαλεκτική εικόνα για τη σχέση θεσμών και δράσης, με την έννοια ότι αναγνώριζε αφενός ότι η κοινωνική και οικονομική δράση διαμορφώνεται από τους θεσμούς και αφετέρου ότι η δράση τους διαμορφώνει και αυτή.

• Ο Καταμερισμός της εργασίας

- Για τους οικονομολόγους, ο καταμερισμός της εργασίας είναι προϊόν της δράσης των ατόμων, τα οποία αναγνώριζαν ότι ο επιμερισμός των (οικονομικών/κοινωνικών) λειτουργιών αυξάνει τα πλεονεκτήματα και συμβάλλει στην οικονομική τους ευημερία.
- Κατά τον Ντυριέμ, οι αιτίες του καταμερισμού της εργασίας δεν μπορούσαν να αποδοθούν στα κίνητρα των ατόμων και στη δράση τους.
- Ο καταμερισμός της εργασίας οφειλόταν στην κοινωνική μορφολογία, δηλαδή στις διαστάσεις της κατανομής του πληθυσμού, στην ποσότητα και στο είδος/ποιότητα των κοινωνικών σχέσεων.

- Η εικάστοτε κοινωνική μορφολογία χαρακτηρίζεται και από συγκεκριμένους τύπους αλληλεγγύης, οι οποίοι βασίζονται σε ιδιαίτερες μορφές συλλογικής συνείδησης, δηλαδή σε σύνολα κοινά αποδεικτών ηθικών αξιών και κανόνων.
- Αυτά τα σύνολα αξιών και ηθικών αρχών, κανόνων διευθετούν και ρυθμίζουν τις κοινωνικές σχέσεις.
- Κατά τον Ντυριέμ, οι νέες συνθήκες παρακίνησαν τα άτομα, προκειμένου να επιβιώσουν, να αναπτύξουν διαφοροποιημένους ρόλους, να αναλάβουν εξειδικευμένα καθήκοντα/λειτουργίες.
- Η επέκταση του καταμερισμού της εργασίας ήταν, κατά συνέπεια, αποτέλεσμα της κοινωνικής επιβολής στα άτομα.

- **Ο ιδεότυπος της «απλής κοινωνίας»**
- Η μορφολογία αυτού του τύπου κοινωνίας χαρακτηρίζεται από
- α) το μικρό μέγεθος πληθυσμού
- β) την περιορισμένη επαφή με άλλες κοινωνίες
- γ) την εσωτερική ομοιογένεια
- δ) τον περιορισμένο βαθμό διαφοροποίησης/καταμερισμού της εργασίας.
- Η κοινωνική τάξη διασφαλίζεται από τον ιδιαίτερο τύπο κοινωνικής αλληλεγγύης («μηχανική αλληλεγγύη»).
- Η μηχανική αλληλεγγύη βασίζεται στον καθολικό χαρακτήρα της συλλογικής συνείδησης.

- Ένα σύνολο κοινά αποδεικτών ηθικών αξιών και αρχών «επιβάλλεται» και καθορίζει με «ασφυιτικό» τρόπο τους τρόπους συμπεριφοράς και τα περιθώρια δράσης των ατόμων.
- Το στοιχείο της επιλογής και της αυτονομίας ήταν αρικετὰ περιορισμένο.
- Ο ισχυρός κοινωνικός έλεγχος της ατομικής συμπεριφοράς αποτυπώνεται και στον κατασταλτικό και ειδικητικό χαρακτήρα των ποινικών κυρώσεων.
- Η απάντηση στην παραβίαση των κανόνων που ρύθμιζαν την κοινωνική συμβίωση είχε τη μορφή της εκδίκησης και των αντιποίνων.

- **Ο ιδεότυπος της «ανώτερης»/ «σύνθετης κοινωνίας»**
- Ο τύπος αυτός κοινωνίας χαρακτηρίζεται από:
- α) **υψηλή υλική πυκνότητα** (αύξηση της ποσότητας των ατόμων, μεγέθυνση του πληθυσμού, αστεακές πληθυσμιακές συγκεντρώσεις)
- β) **υψηλή ηθική/δυναμική πυκνότητα** (αύξηση των επαφών και της συχνότητας και της κλίμακας των επικοινωνιών μεταξύ των ατόμων και μεταξύ των κοινωνιών).
- γ) **μεγάλη κοινωνική διαφοροποίηση, ευρύς και σύνθετος καταμερισμός της εργασίας.**
- Η κοινωνική τάξη διασφαλίζεται από ένα είδος αλληλεγγύης, το οποίο ο Ντυριέμ το ονομάζει «οργανική αλληλεγγύη».

- Η οργανική αλληλεγγύη προϋπεί από την επίγνωση της αμοιβαίας εξάρτησης των ατόμων μεταξύ τους και της συμπληρωματικότητας των εργασιακών τους ρόλων.
- Η συλλογική συνείδηση είναι λιγότερη άκαμπτη και ασφυκτική προς την ατομική συμπεριφορά.
- Το σύνολο των αξιών και κανόνων προμοδοτεί την ελευθερία της ατομικής επιλογής και αναγνωρίζει την ετερογένεια της κοινωνίας.
- Σε αυτήν την κοινωνική συνθήκη, αναδύονται οι αξίες του ατομισμού και της προσωπικότητας.
- Το δίκαιο έχει στόχο όχι τιμωρητικό, εκδικητικό, αλλά επανορθωτικό.
- Οι κυρώσεις έχουν τη μορφή της αποζημίωσης, της αποκατάστασης της παραβίασης του νομικά προστατευμένου και κατοχυρωμένου συμφέροντος.

- **Συμβατικές και μη συμβατικές σχέσεις**
- Στις κοινωνίες του υψηλού καταμερισμού της εργασίας και του ατομισμού, οι κοινωνικοί κανόνες συνεχίζουν να έχουν ρυθμιστικό ρόλο τόσο στις «συμβολαιακές» όσο και στις μη συμβατικές σχέσεις.
- Πράγματι, οι συμβολαιακές σχέσεις επεκτείνονται, εντούτοις μη συμβατικές σχέσεις, οι οποίες ρυθμίζονται μέσω νομικών ή ηθικών θεσμών συνεχίζουν να υπάρχουν αλλά και να εμφανίζονται καινούριες.
- Χαρακτηριστικό παράδειγμα «μη συμβατικών σχέσεων» είναι οι οικογενειακές σχέσεις, οι οποίες ρυθμίζονται από ένα σύνολο αξιών και ηθικών κανόνων, η παραβίαση των οποίων συνεπάγεται κοινωνική αποδοκιμασία και απομόνωση ή/και νομικές κυρώσεις.
- Επίσης, οι σχέσεις που εγγαθιδρύει το κράτος με τα άτομα-πολίτες αποτελούν παράδειγμα μη συμβατικών σχέσεων, οι οποίες αφορούν τα πεδία της εκπαίδευσης, της υγείας, της πρόνοιας, των επικοινωνιών και μεταφορών.

- Ο μεσολαβητικός και καθοριστικός ρόλος των θεσμών διατηρείται ακόμμη και στις συμβολαιακές σχέσεις.
- Η αποτελεσματικότητα των συμβολαίων εξαρτάται και από μη συμβατικά γνωρίσματα, όπως οι νομικοί ρυθμίσεις, οι παραδόσεις και οι ηθικές αρχές και κανόνες.
- Η νομική ή/και ηθική ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων συμβάλλει:
 - α) στην σταθερότητα των συμβατικών σχέσεων
 - β) στην αποτροπή των συγκρούσεων
 - γ) στη διασφάλιση του συλλογικού συμφέροντος

- Κατά τον Ντυριέμ, το ατομικό συμφέρον ή η σύγκλιση των ατομικών συμφερόντων δεν μπορεί να εγγυηθεί τη διατήρηση της σχέσης και την κοινωνική τάξη, καθώς το εγωιστικό συμφέρον ως το μόνο κριτήριο της συμπεριφοράς του ατόμου συνεπάγεται χαλαρούς, επιδερμικούς, πρόσκαιρους δεσμούς, σχέσεις και συμμαχίες και συνάμα τείνει διαρκώς στην αντιπαράθεση, στον ανταγωνισμό και τις συγκρούσεις.
- Τα ατομικά συμφέροντα είναι διαλυτικά.
- Μόνο οι θεσμοί μπορούν να αποτρέψουν τη διαβρωτική και υπονομευτική –της κοινωνικής τάξης – λειτουργία των εγωιστικών συμφερόντων.
- Οι θεσμοί το καταφέρνουν αυτό γιατί αφενός μεσολαβούν τα συγκρουόμενα συμφέροντα και αφετέρου αποδίδουν στα συμφέροντα μια κανονιστική βάση και αξιολογικά κριτήρια.

- **Αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις του καταμερισμού της εργασίας**
- Ο Ντυριέμ διερεύνησε το ζήτημα των αρνητικών επιπτώσεων του καταμερισμού της εργασίας, καθώς ανέκυψαν περιπτώσεις όπου ο καταμερισμός της εργασίας δεν συνοδευόταν από ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης.
- Υπό την αναλυτική σιοπιά της θεσμικής του θεωρίας, έβλεπε το ζήτημα αυτό ως προϊόν της σχέσης μεταξύ καταμερισμού της εργασίας και θεσμικών ρυθμίσεων.
- Το χάσμα μεταξύ των δύο είχε ως απώτερο αποτέλεσμα την κοινωνική αποσταθεροποίηση και την πυροδότηση κοινωνικών εντάσεων και συγκρούσεων.

- **Ανομικός καταμερισμός**
- Με την έννοια του «ανομικού καταμερισμού» ο Ντυριέμ αναφερόταν στις περιπτώσεις αυτές όπου ο καταμερισμός της εργασίας εξελισσόταν πιο γρήγορα από ό,τι οι θεσμοί.
- Η ραγδαία ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας δεν συνοδεύτηκε από μια αντίστοιχη ανάπτυξη του θεσμικού πλαισίου, με αποτέλεσμα να σημειώνονται φαινόμενα «ανομίας», δηλαδή έλλειψης, ανεπάρκειας κανονιστικών ρυθμίσεων.
- Κατά τον Ντυριέμ, δύο βασικές εκφάνσεις αυτής της κατάστασης «ανομίας» είναι οι εμπορικές και βιομηχανικές κρίσεις και ο ανταγωνισμός κεφαλαίου-εργασίας.

- **Οικονομικές κρίσεις**
- Τα φαινόμενα της υπερ-παραγωγής ή της υπο-κατανάλωσης προέκυπταν, διότι στις μοντέρνες καπιταλιστικές κοινωνίες η μόνη ρυθμιστική αρχή ήταν η ίδια η αγορά.
- Ο μηχανισμός της αγοράς, κατά τον Ντυριέμ, δεν μπορούσε από μόνος του να διασφαλίσει την ισορροπία.
- Η αύξηση της παραγωγής για τις ανάγκες της αγοράς προοικαλούσε ένα χάσμα μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης.
- Οι κρίσεις της υπερ-παραγωγής και της υπο-κατανάλωσης οδηγούσαν πολλές φορές στη απώλεια θέσεων εργασίας και στην ανεργία, καθώς και σε χρεοκοπίες και κλείσιμο επιχειρήσεων.
- Ο διευρυμένος και σύνθετος καταμερισμός της εργασίας σε μια οικονομία όπου η παραγωγή ήταν προσανατολισμένη στην αγορά (και όχι στην κάλυψη των αναγκών, την αυτοκατανάλωση) είχε, κατά τον Ντυριέμ, ένα υψηλό κοινωνικό κόστος.

- **Κεφάλαιο και εργασία**

- Στο πλαίσιο της ολοένα αναπτυσσόμενης βιομηχανικής δραστηριότητας, η εργασία δεν πλαισιώθηκε από τις κατάλληλες νομικές ρυθμίσεις, οι οποίες θα παρείχαν εγγυήσεις και προστασία στους εργαζομένους.
- Οι εργασιακές σχέσεις έμειναν εν πολλοίς έξω από την εμβέλεια της νομικής ρύθμισης, σε μια περίοδο όπου η επιβίωση των ατόμων εξαρτιόνταν άμεσα από την είσοδό τους στην αγορά.
- Στο επίπεδο της οργάνωσης της εργασίας, η μετατροπή της εργασιακής δραστηριότητας σε μια παθητική, επαναλαμβανόμενη, κενή περιεχομένου, ρουτινιάρικη επίμοχθη προσπάθεια
- αφενός δημιουργούσε αισθήματα απογοήτευσης, ματαιότητας αλλά και οργής
- *και*
- αφετέρου ερχόταν σε αντίφαση με βασικές ιδέες και αξίες της μοντέρνας συλλογικής συνείδησης, και συγκεκριμένα αυτές της προσωπικότητας του ατόμου, της πρωτοβουλίας και της ατομικής δημιουργικότητας και εκφραστικότητας.

- **Εξαναγκαστικός καταμερισμός**

- Η υπονόμηση της κοινωνικής τάξης, κατά τον Ντυριέμ, προέκυπτε και από την ισχύ ξεπερασμένων θεσμικών ρυθμίσεων.
- Ο καταμερισμός της εργασίας μπορεί να αποικτούσε έναν εξαναγκαστικό χαρακτήρα, ο οποίος σχετίζεται αφενός με την ανάθεση συγκεκριμένων ρόλων σε συγκεκριμένα άτομα και αφετέρου με την αμοιβή/αποζημίωση της εργασίας.
- Το κληρονομικό δίκαιο, οι ρυθμίσεις περιορισμού και ελέγχου της πρόσβασης σε δημόσια αξιώματα βάσει της τάξης, της καταγωγής αποτελούσαν «μηχανισμούς» κατανομής και επιλογής της εργατικής δύναμης σε συγκεκριμένους ρόλους.
- Αυτές οι ρυθμίσεις αναπαρήγαγαν παλαιότερες μεθόδους και σχέσεις αλλά ερχόταν σε αντιπαράθεση με τα ιδανικά της ατομικής πρωτοβουλίας και δημιουργικότητας του υποκειμένου.

- Υπό αυτές τις συνθήκες, φαίνεται ο καταμερισμός των ατόμων σε θέσεις/ρόλους να μην γίνεται στη βάση της επιλογής αλλά της ισχύος.
- Η πρόταση του Ντυριέμ για την αντιμετώπιση αυτών των διαστρεβλώσεων του καταμερισμού της εργασίας αναφερόταν στη θέσπιση κανόνων και αρχών που θα εξασφάλιζαν την αξιοκρατική κατανομή των ρόλων και την ελεύθερη, ίση πρόσβαση των ατόμων σε θέσεις/ρόλους με βάση τις ικανότητές τους.
- Υπό αυτούς τους όρους, θα μπορούσε ο ανταγωνισμός μεταξύ των ατόμων να δημιουργήσει σχέσεις αλληλεγγύης.

- Η αποζημίωση/αμοιβή της εργασίας συχνά δεν αντιστοιχεί στην κοινωνική της «χρησιμότητα».
- Η ασυμμετρία της ισχύος μεταξύ των συμβαλλόμενων εταιρών (κεφαλαιοκράτης-εργάτης) είναι η αιτία της αναντιστοιχίας μεταξύ της κοινωνικής χρησιμότητας της παρεχόμενης εργασίας και της αμοιβής που δίνεται για αυτήν.
- Αιόμη και τα ελεύθερα συμβόλαια καθορίζονταν από τον παράγοντα της ασυμμετρίας της ισχύος, με αποτέλεσμα να δημιουργείται το χάσμα αυτό μεταξύ κοινωνικής χρησιμότητας και αμοιβής της εργασίας.
- Η αναντιστοιχία αυτή προκαλούσε αρνητικές και επίφοβες κοινωνικές αντιδράσεις, οι οποίες μπορούσαν να απειλήσουν τα ίδια τα συμβόλαια/συμφωνίες αλλά και γενικότερα την κοινωνική τάξη.
- Κατά τον Ντυριέμ, το κριτήριο της κοινωνικής χρησιμότητας θα πρέπει να λειτουργεί ως η βάση των δίκαιων συμβολαίων.
- Ο όρος της κοινωνικής χρησιμότητας («κοινωνικής αρετής») της εργασίας είναι αυτός που μπορεί να «νομιμοποιήσει» και να κάνει αποδεκτή την ανισότητα σε κοινωνίες υψηλού καταμερισμού της εργασίας.

- Ο Ντυριέμ άσκησε κριτική στη φιλελεύθερη εκδοχή του καπιταλισμού, όπου η αγορά λειτουργεί ως η μόνη ρυθμιστική αρχή των οικονομικών δραστηριοτήτων και σχέσεων και της κατανομής του εισοδήματος.
- Πέρα από τις νομικές ρυθμίσεις (αντιμονοπωλιακή νομοθεσία, εργασιακή νομοθεσία), οι οποίες μπορεί να εξασφάλιζαν τον αξιοκρατικό καταμερισμό της εργασίας και τη δίκαιη κατανομή του εισοδήματος, ο Ντυριέμ υποστήριζε ότι απαιτούνταν η αντιμετώπιση της ανισοκατανομής των πόρων.
- Αυτό σήμαινε την παρέμβαση της κοινωνίας στην εκπαίδευση, την υγεία, την πρόνοια, με τέτοιο τρόπο ώστε να προσφέρονται σε όλα τα μέλη της κοινωνίας τα μέσα αυτά ώστε να αναπτύξουν τη κοινωνική/οικονομική/εργασιακή τους δραστηριότητα.
- Η ίση κατανομή τέτοιων πόρων από την κοινωνία θα προσέδιδε στα άτομα το αίσθημα της δικαιοσύνης, και αυτό με τη σειρά του θα συνέβαλε στην αύξηση της κοινωνικής συνοχής.
- Το αίσθημα δικαιοσύνης και η κοινωνική συνοχή θα συνεπάγονταν την αφοσίωση των εργατών στα καθήκοντά τους και τη μείωση των κοινωνικών συγκρούσεων και, έτσι, την συνολικότερη οικονομική ανάπτυξη.

• Thorstein Veblen (1857-1929)

- Ο Βέμπλεν συνέβαλε σε μια μη ατομιστική θεωρία της οικονομικής δράσης, εστιάζοντας στις κοινωνικές επιπτώσεις του φιλελεύθερου καπιταλισμού της αγοράς.
- Ο Βέμπλεν στην ανάπτυξη της θεσμικής του θεωρίας για την οικονομία υιοθέτησε την εξελικτική προοπτική που αναπτύχθηκε στη βιολογία και στις φυσικές επιστήμες από τον Δαρβίνο.
- Σημεία κριτικής στην οικονομική θεωρία:
 - α) στην ατομικιστική σύλληψη της ανθρώπινης φύσης
 - β) στη στατική οικονομική ανάλυση
 - γ) στην ιδέα της εξίσωσης του ατομικού συμφέροντος με τη συλλογική ευημερία μέσω της αγοράς

- **Κριτική στην ατομιστική θεώρηση της ανθρώπινης φύσης**
- Ο Βέμπλεν άσκησε κριτική στη θεωρητική σύλληψη της οικονομικής θεωρίας για την ανθρώπινη φύση.
- Στην οικονομική θεωρία, ο άνθρωπος αναπαρίσταται ως «ένας φωτισμένος υπολογιστής της ηδονής και του πόνου του».
- Ο Βέμπλεν απάντησε κριτικά σε αυτή τη θεώρηση με δύο τρόπους:
- α) η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν εξηγείται βάσει βιοψυχικών συντελεστών, δηλαδή εγγενών τάσεων ωφελιμιστικής, μεγιστοποιητικής δράσης.
- Η ανθρώπινη συμπεριφορά διαμορφώνεται από τους κοινωνικούς θεσμούς, δηλαδή από σχέσεις, πρότυπα ηθικής συμπεριφοράς και σύνολα αξιών και αρχών.
- Αιόμα και οι ψυχικές τάσεις των ανθρώπων διαμορφώνονται από το ενάστοτε, ιστορικά ιδιαίτερο, θεσμικό πλαίσιο.
- β) αν μπορούμε να διακρίνουμε μια εγγενή στην ανθρώπινη φύση τάση, αυτή δεν αφορά την τάση υπολογισμού της ηδονής και του πόνου, αλλά την τάση γένεσης και ανάπτυξης νέων δραστηριοτήτων.
- Ο Βέμπλεν έκανε λόγο για το *ένστικτο των δεξιοτήτων/της εργατικότητας* ως βασικό ανθρώπινο κίνητρο.

- **Κριτική στην στατική οικονομική ανάλυση**
- Τα Οικονομικά προχωρούσαν σε μια στατική και ανιστορική ανάλυση των οικονομικών φαινομένων, καθώς ειλάμβαναν τις προτιμήσεις των ατόμων και τις εξελίξεις της επιστημονικής γνώσης και της τεχνολογίας ως δεδομένες.
- Επίσης, η οικονομική θεωρία εστίαζε στην ιδέα της ισορροπίας και μελετούσε το μηχανισμό της αγοράς ως έναν μηχανισμό διασφάλισης της ισορροπίας των οικονομικών συμφερόντων.
- Η οικονομική θεωρία στη βάση αυτών των παραδοχών υιοθετούσε μια απαγωγική και κανονιστική μεθοδολογία.
- Ο Βέμπλεν υποστήριξε ότι η οικονομική ανάλυση θα πρέπει να διερευνήσει το ρόλο των θεσμών, της δράσης των ατόμων και της τάσης προσαρμογής στα δεδομένα που θέτουν οι συνθήκες διαβίωσης.
- Η ιστορική αλλαγή αφορούσε το μετασχηματισμό τόσο των θεσμών όσο και της ατομικής συμπεριφοράς.
- Υπό αυτό το πρίσμα, μπορούν να μελετηθεί η ιστορική (θεσμική) αλλαγή και οι πορείες ανάπτυξης των κοινωνιών.

- Ο Βέμπλεν δανείστηκε από τις επιστήμες της Βιολογίας την εξελικτική τους προσέγγιση αλλά απέρριψε τη γραμμική αντίληψη για την εξέλιξη.
- Κατά τον Βέμπλεν, οι θεσμοί εξελίσσονται προκειμένου να προσαρμοστούν στις περιβάλλουσες συνθήκες, αλλά η εξέλιξη αυτή δεν υπακούει στη λογική του δαρβινισμού, δηλαδή δεν είναι απαραίτητο ότι θα επιβιώσουν οι πιο αποτελεσματικοί θεσμοί.
- Επίσης, οι πορείες ανάπτυξης μπορεί να ποικίλουν, καθώς εξαρτώνται από τη σχέση θεσμών και τεχνολογίας.
- Η κεντρική ιδέα ήταν ότι μπορούν να υπάρξουν διαφορετικές πορείες ανάπτυξης ανάλογα με την ικανότητα εφαρμογής των νέων τεχνολογιών στην παραγωγική διαδικασία.

- **Η θεσμική αλλαγή στη σιέψη του Βέμπλεν**
- Οι θεσμοί δημιουργούνται για να διευθετήσουν τη σχέση ανάμεσα στους ανθρώπους, την κοινωνία και το φυσικό τους περιβάλλον.
- Η εδραίωση των θεσμών σημαίνει τον καθορισμό των επιλογών τύπων συμπεριφοράς, οι οποίοι θα κληθούν να απαντήσουν στα προβλήματα προσαρμογής που θα προκύψουν στο μέλλον.
- Το ζήτημα της προσαρμογής προκύπτει λόγω της αύξησης του πληθυσμού και της ανάπτυξης της γνώσης και της τεχνολογίας.
- Στη σιέψη του Βέμπλεν, η επιστήμη και η τεχνολογία ήταν οι φορείς της ιστορικής αλλαγής.
- Η πορεία της θεσμικής αλλαγής δεν είναι προδιαγεγραμμένη ούτε μονόδρομη.
- Η σχέση τεχνολογίας και θεσμών καθορίζει τον ρυθμό και τον τύπο της εξέλιξης.

- Το αποτέλεσμα κρίνεται από τη σύγκριση μεταξύ
- των κοινωνικών ομάδων που είναι λιγότερο εξοικειωμένες με τη γνώση και τις νεότερες τεχνικές
- και
- των ομάδων που, εξαιτίας της άμεσης σχέσης τους με τον κόσμο της παραγωγής, είναι περισσότερο πρόθυμες να συμμαριστούν μια πιο ορθολογική και ακριβή γνώση και, συνεπώς, υποδέχονται με μεγαλύτερη ευκολία τις ανακαλύψεις.
- Υπάρχει μια ποικιλία των δυνατών τρόπων και τροχιών ανάπτυξης:
- α) η «ανάπτυξη από τα χαμηλά» (Βρετανία, Ηνωμένες Πολιτείες)
- β) η «ανάπτυξη από τα ψηλά» (Γερμανία, Ιαπωνία, Ιταλία)

• Το κοινωνικό κόστος του καπιταλισμού

- Ο Βέμπλεν ανέπτυξε τη θεωρία της μεταβολής για να αναδείξει τα προβλήματα της θεσμικής προσαρμογής στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες των τελών του 19^{ου} και αρχών του 20^{ου} αιώνα.
- Το χάσμα μεταξύ αφενός της τεχνολογικής ανάπτυξης και της εξέλιξης της επιστημονικής γνώσης και αφετέρου της διατήρησης παλιών θεσμών (νοοτροπιών, ηθών, αξιών, συνηθειών, κανόνων) επέφερε δυσχέρειες στο στόχο της συλλογικής ευημερίας.
- Η «βιομηχανία των μηχανών» (δεύτερο μισό 18^{ου} αιώνα-τέλη 19^{ου} αιώνα)
- Στην πρώτη φάση ανάπτυξης του βιομηχανικού καπιταλισμού, παρατηρείται μια εναρμόνιση της επιδίωξης του ατομικού συμφέροντος με την ευημερία του κοινωνικού συνόλου.
- Σε αυτή τη φάση η παραγωγική διαδικασία τελείται στο πλαίσιο ιδιωτικών επιχειρήσεων, τις οποίες κατέχει και οργανώνει ο ιδιοκτήτης επιχειρηματίας.
- Έχουμε ένα συνδυασμό χρηματοοικονομικών και οργανωτικών-τεχνικών ενεργειών, οι οποίες τελούνται από τον κεφαλαιοκράτη επιχειρηματία.

- Σε αυτές τις συνθήκες, οι καπιταλιστές-επιχειρηματίες κυνηγούσαν το κέρδος μέσω της βελτίωσης των αποδόσεων, με κίνητρο τον ανταγωνισμό από τις άλλες εταιρείες.
- Στη συνθήκη αυτή αναπτύσσονται και οι οικονομικές θεωρήσεις που υποστηρίζουν ότι η συνθήκη του τέλειου ανταγωνισμού στην αγορά μπορεί να επιτρέψει την σύνδεση της επίτευξης του ατομικού συμφέροντος με τη συλλογική ευημερία.
- Οι οικονομικοί θεσμοί επέτρεπαν την παραγωγή περισσότερων αγαθών με χαμηλότερο κόστος για την κοινωνία.
- Με το τέλος του 19^{ου} αιώνα, οι νέες παραγωγικές δυνατότητες, ως αποτέλεσμα των τεχνολογικών εξελίξεων, έδωσαν τη δυνατότητα για μαζική παραγωγή με χαμηλό κόστος.
- Η επίτευξη των οικονομιών κλίμακας απαιτούσε σημαντικές κεφαλαιακές επενδύσεις σε τεχνολογικό εξοπλισμό.

- **Διαχωρισμό ιδιοκτησίας και μάνατζμεντ:**
- Για πρώτη φορά διαχωρίστηκαν οι χρηματοοικονομικές λειτουργίες από τη διοίκηση και την οργάνωση των επιχειρήσεων.
- Οι μάνατζερ, ως κάτοχοι των τεχνικών και οργανωτικών δεξιοτήτων και γνώσεων, αναλαμβάνουν την οργάνωση και τη διοίκηση των επιχειρήσεων, αποβλέποντας στην εφαρμογή νέων μεθόδων παραγωγής.
- Η ιδιοκτησία έμεινε στα χέρια του «κιαπετάνιου του εργοστασίου», ο οποίος διαχειριζόταν τις επενδύσεις και ενδιαφερόταν κυρίως για την κερδοφορία από τη μεγέθυνση της αξίας του κεφαλαίου που επένδυε στο εργοστάσιο.
- Ένας τρόπος μεγέθυνσης της κεφαλαιακής αξίας ήταν το παιχνίδι μετοχών στο χρηματιστήριο.

- Εδώ έχουμε, κατά τον Βέμπλεν, την αποσύνδεση της επιδίωξης του ατομικού συμφέροντος από τη συλλογική ευημερία.
- Η επιδίωξη του κέρδους εκ μέρους των μετόχων δεν ωφέλησε την κοινωνική ευημερία μέσω της αύξησης της παραγωγής προϊόντων χαμηλού κόστους, όπως είχε αρχικά συμβεί την εποχή της βιομηχανίας των μηχανών.
- Επίσης, η επιθυμία για επαύξηση του κέρδους μέσω των χρηματιστηριακών συναλλαγών και αγοραπωλησιών εταιριών, επιβάρυνε και δυσχέραινε ακόμη περισσότερο την προοπτική της συλλογικής ευημερίας, καθώς αυτού του είδους η αναζήτηση του κέρδους οδηγούσε σε χρεοκοπίες, στη μείωση θέσεων εργασίας και στο κλείσιμο επιχειρήσεων.

- Στο έργο του *Οι Μηχανικοί και το Σύστημα Τιμών* (1921), υποστήριξε ότι μια αισθητή αύξηση της παραγωγικότητας, εξαιτίας της τεχνολογίας, μπορούσε να προσφέρει μεγαλύτερη ποσότητα προϊόντων σε χαμηλότερες τιμές.
- Αυτή η δυνατότητα μπλοκαρίστηκε λόγω της επιδίωξης των επιχειρηματιών-μετόχων να διατηρήσουν υψηλά τα κέρδη τους.
- **«Συνειδητή καταστολή της απόδοσης»:**
- Η συρρίκνωση της παραγωγής και των θέσεων εργασίας και συνάμα η αύξηση του κόστους πωλήσεων, λόγω των αυξημένων επενδύσεων στη διανομή και τη διαφήμιση –λόγω του έντονου ανταγωνισμού– οδήγησε σε συνολική αύξηση του κόστους παραγωγής.
- Επίσης, η επιθυμία απόσπασης υψηλών κερδών προώθησε το μετασχηματισμό της ελεύθερης ανταγωνιστικής αγοράς σε περιορισμένα σχήματα ανταλλαγών, δηλαδή στην εγκαθίδρυση μονοπωλίων ή/και ολιγοπωλίων, μέσα από τη συγκρότηση καρτέλ, και κοινοπραξιών, που επιδίωκαν τον έλεγχο της παραγωγής και τη διατήρηση των υψηλών τιμών των αγαθών-εμπορευμάτων.

• **Επιδεικτική Κατανάλωση**

- Κατά τον Βέμπλεν, στη σύγχρονη κοινωνία της οικονομίας της αγοράς και της ατομικής ιδιοκτησίας, τα μέσα κοινωνικής αναγνώρισης και διάκρισης αφορούν τις καταναλωτικές πρακτικές.
- Η επιδεικτική κατανάλωση έπαιρνε τη θέση της ανδρείας και του θάρρους, των εμβλημάτων της κοινωνικής διάκρισης στις προηγούμενες εποχές των πολέμων.
- Η κατανάλωση ως μέσο κοινωνικής επίδειξης και πρόσκτησης γοήτρου βρήκε μεγάλη απήχηση στους πληθυσμούς των πόλεων όπου τα παραδοσιακά κριτήρια κοινωνικής αναγνώρισης αποδυναμώνονταν.
- Σε αυτή τη συνθήκη ο τρόπος ζωής και κατανάλωσης αποτελούσαν τις πηγές του κοινωνικού γοήτρου.
- Ακόμα και οι χαμηλότερες κοινωνικές τάξεις, αφού είχαν ξεπεράσει το όριο της άμεσης επιβίωσης, συμμετείχαν σε αυτό το παιχνίδι κοινωνικού ανταγωνισμού μέσω της κατανάλωσης.

- Στο έργο του Η *Θεωρία της Αργόσχολής Τάξης* (1899) αναπτύσσει την ιδέα της επιδεικτικής σπατάλης, την οποία θεωρούσε υπεύθυνη για την έκπτωση της συλλογικής ευημερίας στην καπιταλιστική οικονομία της εποχής του.
- Ο Βέμπλεν ασκεί κριτική στους νεοκλασικούς οικονομολόγους, καθώς υποστηρίζει ότι δεν είναι το *κίνητρο της μεγιστοποίησης* του οφέλους που καθοδηγεί την (ορθολογική) δράση των καταναλωτών, αλλά το *κίνητρο της μίμησης*.
- Η ορθολογική κατανάλωση αποσκοπούσε, κατά την οικονομική θεωρία, στη μεγιστοποίηση του ατομικού συμφέροντος μέσα από την καταλληλότερη (πιο ορθολογική) επιλογή, η οποία καθοριζόταν από την συνεικτίμηση των τιμών και του διαθέσιμου εισοδήματος.

- Ο Βέμπλεν αμφισβήτησε την υπόθεση της ορθολογικής κατανάλωσης, η οποία ειλάμβανε τις καταναλωτικές προτιμήσεις ως σταθερές και ανεπηρέαστες από το κοινωνικό πλαίσιο.
- Η καταναλωτική συμπεριφορά των ατόμων επηρεαζόταν από την κοινωνική αλληλεξάρτηση, από μια συνεχή προσπάθεια μίμησης των άλλων και κατάκτησης υψηλότερης κοινωνικής θέσης.
- Η τάση αυτή της επιδεικτικής κατανάλωσης σήμαινε, για τον Βέμπλεν, σπατάλη πόρων και εργασιακής δύναμης.
- Σύμφωνα με κάποιους αναλυτές του, ο Βέμπλεν διατηρούσε μια ηθικολογική, επικριτική στάση ως προς τον καταναλωτισμό, τον οποίο χαρακτήριζε ως μάταιο και υπερφίαλο.

- **Βιβλιογραφικές αναφορές/πηγές**

- Τριτζίλια Κάρλο, *Οικονομική Κοινωνιολογία: Κράτος, Αγορά και Κοινωνία στον Σύγχρονο Καπιταλισμό*, μτφρ. Χ. Τσαμπρούνης, επιμ. Μ. Ψαλιδόπουλος, Παπαζήσης, Αθήνα: 2004, σελ. 129-160.
- Μ.Ν Αντωνοπούλου, *Οι κλασικοί της Κοινωνιολογίας: Κοινωνική Θεωρία και νεότερη κοινωνία*, Σαββάλας, Αθήνα: 2008, σελ. 190-278.
- Th. Veblen, *Η θεωρία της αργόσχολης τάξης: Η Οικονομική μελέτη των θεσμών*, μτφρ. Γ. Νταλιάνης, Κάλβος, Αθήνα: 1982.